

Varajase budistliku kunsti tõlgendamisest ja antropomorfsetele kujutistele ülemineku põhjustest*

Leho Rubis

Selleks et mõista budistliku kunstitraditsiooni muutust, mille tõi kaasa Buddha kujutamine inimesena umbes 1. sajandil m.a.j, peab esmalt kirjeldama budistliku kunsti varajast etappi. Vahetult Buddha elule järgnenud budistliku kultuuri kujunemisperioodist (5.–1. saj e.m.a) pole teada kirjapandud juhiseid kunsti loomiseks. Seega võib eeldada, et nii nagu budistliku kirjanduse puhul, anti ka kunsti loomisega seotud informatsiooni edasi suuliselt. Ainukeseks allikaks varajase budistliku kunstikultuuri kujunemise kirjeldamisel on teosed ise.

India varajase budistliku kunsti kõige iseloomulikumaks tunnuseks on Buddha antropomorfse kujutise puudumine. Teiseks oluliseks tunnuseks on tavaliselt jutustava sisuga reljeefide keskmes asuvad objektid, näiteks tühi troon, puu, ratas. Niisugune kujutusviis juhtis sajanditagused India ja Euroopa ajaloolased arvamusele, et

ajaloolise Buddha kujutamist inimesena kas välditi täielikult või kasutati sümboleid, et viidata olulistele sündmustele tema elus. Näiteks teatud puu kujutist kivireljeefil tõlgendati kui sümbolit, mis viitab Buddha virgumisele Bodhgayās bodhipuu all.¹ (Pilt nr 1)

* Artikkel põhineb EAO XXII orientalistikapäeval 6. märtsil 2010 peetud ettekandel. Artikkel on valminud ETF grandil nr 7373 toel.

¹Susan L. Huntington. Early Buddhist Art and the Theory of Aniconism. — Art Journal, Vol. 49, 1990, nr 4, lk 401.

Pilt nr 1. Bodhipuud kujutav reljeef Sāñchi stuupa
2. sissekäigu sambal (2. saj e.m.a).

Nende tunnuste alusel nimetatakse 5.–1. saj e.m.a Indias loodud budistlikku kunsti vastavalt Albert Foucher'² poolt 20. sajandi alguses esitatud teooriale mitteikooniliseks (*aniconic*). Foucher' eeldusest, et Buddha kujutise puudumine peegeldas hälvet, sai alus vaatele, mis tõlgendas budistide jaoks loodud varajast kunsti kui asendust millelegi, mida oli teadlikult välditud.

India kunsti kontekstis tähistavad terminid ikooniline ja mitteikooniline tavaliselt “jumaluse antropomorfse kujutise kohalolu”³ või selle puudumist.

²Alfred Foucher. The Beginnings of Buddhist Art. — Journal Asiatique, jaanuar-vebruar 1911.

³Robert L. Brown. Narrative as Icon: Sacred Biography in the Buddhist Traditions of South and Southeast Asia. Koostaja J. Schober. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1997, lk 107–108.

Robert L. Browni definitsiooni järgi tähistab mõiste 'mitteikooniline' varajases budistlikus kunstis "inimesena kujutatud Buddha figuuri puudumist".⁴

Üheks oluliseks eelduseks selle teooria kujunemisel oli arvamus, et varajane budistlik kunst loodi hinajaana koolkondade järgijate poolt, kes pühakirjades väljendatud piirangutest lähtudes ei pidanud erinevalt mahajaana suuna järgijaist Buddha antropomorfsete kujutiste loomist vajalikuks. Kuid hiljutised uurimused (Schopen jt) on näidanud, et ainsas tervikuna säilinud hinajaana koolkonna, theravaada paalikeelses kaanonis pole ühtki keeldu luua kujutisi.

Seega, isegi kui varajane India budistlik kunst oli hinajaana päritolu, ei järeldu Buddha kujutiste puudumisest, et põhjuseks oleksid olnud religioossed piirangud.⁵

Erinevatele tekstidele toetudes on nii Lewis R. Lancaster kui ka Gregory Schopen viidanud, et hinajaanas oldi kujutiste tegemisest ilmselt samavõrd huvitatud kui mahajaanas ning "peaaegu kõik hinajaana erinevad suunad olid hiljem kujude kultusega seotud".⁶

Mitteikooniliste reljeefide korpus sisaldab väga erinevaid objekte, kaasa arvatud loomad, mustrid, loodusvaimud ja jutustavad stseenid.⁷

Just neist viimases sisalduvate sümbolite tõlgendamine on mitteikoonilise kunsti probleemi avamisel oluline.

Enamik kunstiajaloolastest on pidanud peaaegu kõiki jutustavate stseenide keskmes asuvaid objekte budistlikeks sümboliteks, mis viitavad sündmustele Buddha elus. 1911. aastal ajakirjas *Journal Asiatique* avaldatud Albert Foucher' artikkel võtab kokku varem James Fergusoni, Alexander Cunninghami jt poolt ettevaatlikult arendatud idee, et enne Buddha figuuri teket kujutasid iidse India skulptorid "Buddha elu ilma Buddhata".⁸ Foucher' arvates ei olnud Buddha kujutise puudumise põhjuseks keeld, vaid lihtsalt "puudus komme neid teha"⁹ ning mitteikooniliste kujutiste traditsioonile pani aluse pälverännak budistlikesse pühapaikadesse. Buddha elu kesksete

⁴*Ibid.*, lk 108.

⁵Susan L. Huntington. *The Art of Ancient India*. New York—Tokyo: Weatherhill, 1999, lk 70.

⁶Gregory Schopen. *Mahayana in Indian Inscriptions*. — *Indo-Iranian Journal* 21, 1979, nr 1, lk 16.

⁷S. Huntington 1990, lk 403.

⁸A. Foucher 1911, lk 4.

⁹*Ibid.*, lk 7.

sündmustega ning nende sümbolitega oli seotud neli olulisemat pühapaika: Kapilavastu (Buddha sünnipaik) oli seotud lootosega, Bodhgayā (virgumine) bodhipuuga, Sārnāth (esimene jutlus) rattaga ja Kušinagara (surm) stuu-paga (Pilt nr 2). Foucher uskus, et palverändurid tõid pühapaikadest kaasa väikesi suveniire või vastupidi, viisid ise neid sinna annetustena kaasa.¹⁰

Pilt nr 2. Neli märki — stuupa, bodhipuu, ümar tempel, ratas sammastel (2.–1. saj e.m.a, Amāravatī stuupa).

Esimene uurija, kes viitas teistsugusele tõlgendusvõimalusele, loomata küll terviklikku teooriat, oli Heinrich Lüders.¹¹ Ta tõi näiteks reljееfi Bhārhati stuupa (3.–2. saj e.m.a) juurest, millel kujutatud ehitis ja inimesed ümber bodhipuu tähistavad tema arvates vaid bodhipuu austamist (Pilt nr 3).

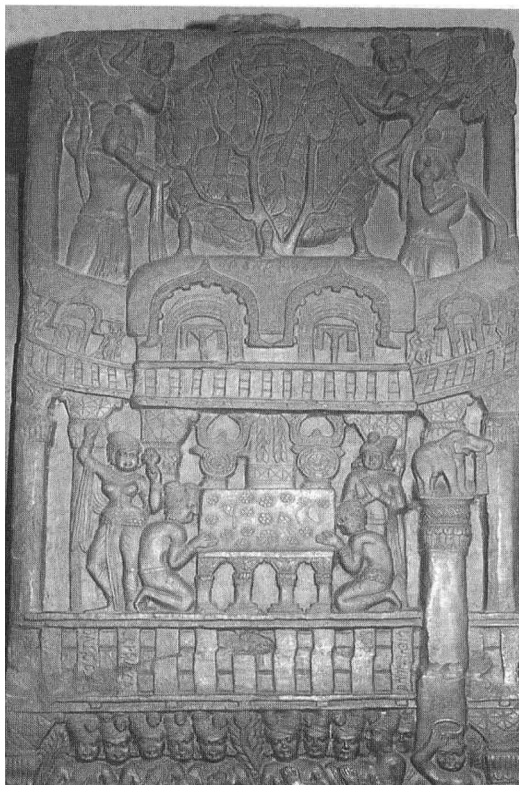
[---] seal pole midagi, mis viitaks, et skulptorid tahtsid kujutada midagi muud kui bodhipuu pühamut ja selle austamist jumalate ja inimeste poolt.¹²

Ka mõnel teisel reljееfil kujutatud stseeni puuga pidas ta pigem bodhipuu austamiseks, mitte aga Buddha virgumishetke sümboliseerivaks.

¹⁰*Ibid.*, lk 11.

¹¹Klemens Karlsson. *Face to Face with Absent Buddha*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1999, lk 39.

¹²Heinrich Lüders. *Bhārhat Inscriptions*. — *Corpus Inscriptionum Indicarum*, vol 2. Ootacamund: Archeological Survey of India, 1963, lk 96.

Pilt nr 3. Bodhipuu ja altari austamine Bodhgayās
(Bhārhutis stuupa sammast, 1. saj e.m.a).

Susan L. Huntington arendas Lüdersi mõtet edasi ning avaldas 1990. aastal artikli¹³ alternatiivse seletusega, et enamik mitteikoonilisi sümboleid budistlikus kunstis ei tähistanud sündmusi Buddha elus, vaid budistlike pühapaikade austamist ja kummardamist pärast Buddha eluaega.

Peamiseks ekslike interpretatsioonide põhjuseks peab ta sündmuse ja koha segiajamist. Nimelt on stuupa, bodhipuu, ratas jne mitmetel reljeefidel arhitektuurses keskkonnas, mida Buddha eluajal seal olla ei saanud. Tuntuim näide on taas Bhārhutis pärit reljeef (Pilt nr 3), mida tavaliselt tõlgendati kui virgumishetke Bodhgayās. Puu ümber kujutatud pühamu ehitamist omistatakse kuningas Ašokale (u 273–232 e.m.a) ning seega on Huntingtoni arvates tegu Buddha eluajast hilisema perioodiga. Tõlgenduse aluseks

¹³S. Huntington 1990, lk 401–408.

on veendumus, et reljeefidel on alati kujutatud vaid ühte aega ja kohta, mis kaotab suurema osa varajaste kujutiste jaoks mittekoonilise tähenduse.

Budistlikud sümbolid kui osa India ühisest kunstitraditsioonist

Nii nagu Buddha kasutas India kultuuris varem käibel olnud mõisteid, võttis budistlik kunstitraditsioon kasutusele objektid ja sümbolid, millel oli India kunstikultuuris olnud tihti väga pikk ajalugu.

Pilt nr 4. Džainistlik reljeef stuupa, ratta- ja lõvisamba kujutisega (Mathurā, 1. saj e.m.a).

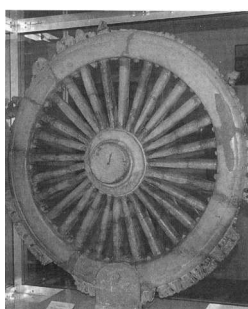
Kõnekas tõend ühisest India kunstitraditsioonist on fakt, et ka varajases džainistlikus kunstitraditsioonis ei kujutatud traditsioonile aluse panijat ehk tirthankarat¹⁴ antropomorfelt.¹⁵ Kahjuks on varajast džainistlikku kunsti väga vähe säilinud, kuid on teada, et 1. ja 2. sajandil e.m.a ehitasid ka nemad stuupasid (Pilt nr 4). Hiljem sellest arhitektuurivormist loobuti.¹⁶ Sarnaselt budistidega kaunistati pühasid monumente loomadega, lootoste ja

¹⁴24 olulisema õpetaja epiteet džainismis.

¹⁵Yuvraj Krishan. *The Buddha Image: Its Origin and Development*. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1996, lk. 26.

¹⁶K. Karlsson 1999, lk 146.

teiste taimedega ning mütoloogiliste olenditega. Isegi sellised märgid nagu püha puu, ratas ja stuupa, mida tavaliselt seostatakse Buddha eluga, olid džainistlikus kunstis tavalisteks kujutamiseobjektideks. Seega kuulusid nii džainistlik kui ka budistlik kunst ühtsesse India mitteikoonilise kunsti traditsiooni. Vaatamata varasemale oletusele, et stuupakultuse loojateks olid ilmikud, on arheoloogilistele tõendusmaterjalidele (annetajate nimed stuupadel) ja tekstidele (*Apadāna* paali kaanonis) tuginedes praeguseks kindlaks tehtud, et mungad ja nunnad osalesid aktiivselt stuupade ehitamisel ja austamisel.¹⁷

Pilt nr 5. 28 kodaraga ratas (Amāravatī, Maurya-ajastu).

Klemens Karlsson toob välja veel ühe olulise aspekti varajase budistliku kunsti juures, nimelt selle astmelise arengu. Ta keskendub mõnele budismile omasele märgile, näidates nende päritolu varasemast, kogu Indiale omasest kultuuriruumist. Tüüpiliseks näiteks on heaendeline rattasümbol (Pilt nr 5). Hilisemas budistlikus kunstis tähistas ratta kodarate arv erinevaid Buddha õpetuse teemasid: kaheksaosaline tee, sõltuvusliku tekkimise ahel jms. Enamasti on ratas stuupa kaunistusena alati interpreteeritud kui viidet Buddha õpetusele, kuid Karlssoni arvates on hiljem kinnistunud tähendust ekslikult omistatud ka varasemale kunstile.¹⁸ Pigem viitab rattametafoori vähenenud tähtsus varajastes budistlikes pühakirjatekstides (*Mahāvagga*, *Samyutta Nikāya* jt), et märki kasutati kogu India sakraalkultuuris kuninglikkuse ja heaendelisuse tähenduses. Seos ratta ja Buddha esimese jutluse vahel kujunes välja arvatavasti alles 1. sajandil e.m.a.¹⁹ Seega tundub, et Buddha-kujutise puudumise põhjuseks varajases budistlikus kultuuris ei ol-

¹⁷Gregory Schopen. Monks and the Relic Cult in the *Mahāparinibbāna-sutta*: An Old Misunderstanding in Regard to Monastic Buddhism. — Bones, Stones, and Buddhist Monks: Collected Papers. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1997, lk 99–113.

¹⁸K. Karlsson 1999, lk 164.

¹⁹*Ibid.*, lk 164.

nud keelud või õpetusest lähtuvad ideed ega reaktsioon kujutiste valmistamise vastu. (Viimast püüdsid olukorda sisse lugeda kristluse ajaloost mõjutatud uurijad.) Pigem järgis budistlik kultuur kui India kunstikultuuri osa kommet kujutada heaendelisi sümboleid, mütoloogilisi olendeid jne. Järkjärgult arenes varajane budistlik kunst eneseteadlikumaks, selgelt eristatavate budistlike sümbolitega kunstikultuuriks,²⁰ mille üheks keskseks kultusobjektiks sai stuupa. Heaendeliste sümbolite areng spetsiifilisteks budistlikeks sümboliteks võis koos suulise traditsiooniga mõjutada ka Buddha eluloo arengut.²¹ Kõik see kokku lõi eeldused Buddha antropomorfse kujutise tekkeks.

Antropomorfsetele kujutistele ülemineku põhjused ja esimese ikonograafi tüübi tekkimine

A. K. Coomaraswamy väidab oma teoses *India ja Indoneesia kunsti ajalugu* (History of Indian and Indonesian Art):

Eepostes ja suutrades on piisavalt tõendeid sellest, et umbes 2. sajandil e.m.a toimus üleminek jumaluste kui elementide kontseptsioonilt isikulisele, ja tihti viidatakse kujutiste olemasolule templites.²²

Pikka aega arvasid India kunstiajaloo uurijad, et kujutiste kultuse aluseks kristliku ajaarvamise alguses kõigis India religioonides oli rahvalik *bhakti* ehk pühendumuslik liikumine, mis vajab ohverduste ja austamise objektina kujutisi. Üks autoriteetsemaid India kunstiajaloolasi Ananda Coomaraswamy oli samal seisukohal, toetudes Gustav Jacobi juba 1884. aastal väljendatud arvamusele, et niisugusel kultusel polnud midagi ühist algse budismi ega džainismiga ning et kujutiste loome juures polnud mingit rolli munkadel ega nunnadel.²³

Kuid arvamuse, justkui poleks munkadel ja nunnadel kujutiste loomise midagi tegemist, lükkas veenvalt ümber Gregory Schopen, kes 1989.

²⁰Klemens Karlsson. *The Formation of Early Buddhist Visual Culture*. Jönköping & Stockholm University, 2006.

²¹Buddha eluloo variatsioonid on hijem kirja pandud versioonides tunduvalt detailirikkamad.

²²Ananda K. Coomaraswamy. *History of Indian and Indonesian Art*. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1972, lk 42.

²³Ananda Coomaraswamy. *The Origin of the Buddha Image*. — *Journal of American Oriental Society*. Boston: 1926, nr 46, lk 11.

aastal ilmunud artiklis “Munkadest, nunnadest ja “vulgaarsetest” tavadest” (On Monks, Nuns and “Vulgar” Practices) osutab, et munkade ja nunnade nimed esinevad kõige sagedamini raha annetajate hulgas alates juba esimestest antropomorfsete Buddha-kujude loomisest. Näiteks Sārnāthi kahekümne kahe kindlasti Kušaani ja Gupta dünastia aega (1.–6. saj) kuuluva kuju pealiskirjadest viieteistkümnes, kaasa arvatud kõige varasemates, on annetajana kirjas munk või nunn.²⁴ Ka kõige varajasema dateeritud Gandhāra Buddha kuju (1. saj algus m.a.j) jaoks annetanu on munk. Sama kehtib ka kõigi teiste olulisemate budistliku kunsti piirkondade kohta, näiteks Lääne-India koobastemplid, Mathurā. Viimane piirkond on eriti oluline Buddha ja bodhisattva varajaste kujutiste loomeperioodi kindlakstegemisel, sest sealsed on sagedamini märgistatud ja lihtsamini dateeritavad. Kaks kolmandikku nende seast on valminud tänu munkade või nunnade annetustele ning, nagu rõhutab Schopen, on nende ülekaal eriti suur perioodi alguses. Paljudel juhtudel olid annetajateks mungad, keda nimetati tiitliga *tripitaka*, ‘kolme Pitaka²⁵ tundja’. Üks neist haritud munkadest oli bhikṣu²⁶ Bala, kes annetas nii Sārnāthi kui Śrāvastī, kahe olulise budistliku pühapaiga esimeste dateeritavate Buddha-kujude jaoks.²⁷ Need Mathurāst tellitud kujud²⁸ on arvatavasti ka esimestena sinna püstitatud. Ja nagu Śrāvastisse püstitatud kuju pealiskirjalt võib lugeda, annetati kuju Sarvāstivāda koolkonna õpetajatele.²⁹ Esimese kuju annetajaks Kauśāmbīs oli nunn Buddhāmitra, kes arvatavasti oli munk Bala õpilane. Seega on selge, et kujutiste kultusele alusepanijaks olid haritud mungad ja nunnad, mitte “rahvalik liikumine”.

Kuid eelnev ei anna vastust küsimusele, miks mungad ja nunnad annetasid raha kujude loomiseks.

Ühe olulise põhjusena, mis viis Buddha antropomorfsete kujutiste loomiseni, pakutakse tihti *trikāya*, Buddha kolme ihu kontseptsiooni,³⁰ kuid

²⁴Gregory Schopen. On Monks, Nuns and “Vulgar” Practices: The Introduction of the Image Cult into Indian Buddhism. — *Artibus Asiae*, vol 49, 1988–1989, nr 1–2, lk 155.

²⁵Kolmest osast koosnev budistlik pühakiri.

²⁶Kerjasmunk või munk, täieliku pühitsuse saanud koguduse meessoost liikme nimetus. Vt Linnart Mäll, Märt Läänemets, Teet Toome. *Ida mõtteloo leksikon: Lõuna-, Ida-, ja Sise-Aasia*. Tartu: Tartu Ülikooli Orientalistikakeskus, 2006, lk 89.

²⁷G. Schopen 1988–1989, lk 159.

²⁸Sellele viitab nii kujude materjal kui ka stiil.

²⁹G. Schopen 1988–1989, lk 160.

³⁰Vt Shailendra K. Verma. *Art and Iconography of the Buddha Images*. Delhi: Eastern Book Linkers, 1994, lk 20–21.

on üsna kindel, et idee leidis oma küpse vormi hilisemal perioodil ja seega ei saa olla aluseks esimeste Buddhakujutiste tekkele.

Kindlama ja selgema seose võimaldavad anda budistlikud pühakirjad, kus kirjeldatakse *buddhānusmṛti* ehk meenutusvõime harjutust, mille objektiks on Virgunu ja tema omadused kümne epiteedi vormis. Harjutuse mõtteks on keskendumisvõime arendamine, luues tunde Buddha kohal- ja lähedalolekust. Ilmselt esimest korda kirjeldatakse meenutusvõime arendamist Buddha füüsilise kujutise ees mahajaana tekstis “*Bhadrapāla-sūtra*” (1. saj m.a.j).³¹ Selles ütleb Buddha Bhadrapālale, et üks neljast meetodist *samādhi*³² saavutamiseks “on valmistada Buddha kuju või maalida pilt”.³³

Teine võimalik mõjutuse allikas oli esimeste terviklike Buddha biograafiate loomine umbes 2. saj m.a.j. Kõige esimese koostas Sangharakṣa Gandhāras Kaniška valitsemise ajal³⁴ ehk samal ajal, kui loodi esimesed Buddha kujud samas piirkonnas.

Suur osa esimestest budistlikest skulptuuridest Mathurās ja Gandhāras kujutas Gautama eelnevaid elusid bodhisattvana, mitte Buddhana, ja teisi mütoloogilisi bodhisattvaid, mis viitab mahajaana ideede levimisele nendes piirkondades ning tihedale seosele mahajaana tekstide ja esimeste budistlike vabaskulptuuride ikonograafiatüüpide loomise vahel. Hiina allikatest on teada, et Hiina palverändurid nägid kloostrites koos elamas nii nn mitte-mahajaana kui ka mahajaana munki. Ainus ilmne erinevus nende kahe grupi vahel oli see, et mahajaana mungad näitasid oma kummardustega erilist austust bodhisattvate kujude vastu. Mitte-mahajaana mungad seda ei teinud.³⁵ On mõistetav, et kui kunstnikel paluti esimest korda teha inimkujuline Virgunu skulptuur, oli uut luues vajalik toetuda varasematele kohalikele allikatele. Nendeks valdkondadeks olid David Snellgrove’i arvates

³¹Välja andnud F. W. Thomase kogumikus *Manuscript remains of Buddhist Literature*. Oxford, 1916. Suutra on osa pikemast tekstist nimega *Pratyutpanna sūtra*, vastates tiibeti väljaande 14. peatükile. Selle peategelane on Rājagrihas elav ilmik-bodhisattva Bhadrapāla.

³²Keskendunud seisund — meelega suunatus ühte punkti, üks Buddha kaheksaosalise tee osa, mida iseloomustab valitud punkti suunas ahendatud teadvus, kõige häiriva kõrvaldamine, tavaliselt hajusa mõtetegevuse koondamine. Tähelepanelikkus välise suhtes tasakaalustab *samādhi* sisemise vaikioleku puudumise. Ilma *samādhi* rahuseisundita moonutavad sügavamalt mõistmist meelesumin, ärevus ning ootamatud vaimsed vaevad.

³³K. Karlsson 1999, lk 69.

³⁴David L. Snellgrove (Ed.). *The Image of the Buddha*. Kodansha International/UNESCO, 1978, lk 46.

³⁵Paul Williams, Anthony Tribe. *Buddhist Thought: A Complete Introduction to the Indian Tradition*. London—New York: Routledge, 2000, lk 97.

skulptorite endi kogemus mitmesuguste jumaluste ja valitsejate kujutamisel inimfiguurina ning teiseks kirjalikus traditsioonis sisalduv Šākjamuni kui *mahāpuruṣa*, ‘suurmehe’³⁶ väliste omaduste (*lakṣaṇa*) kirjeldus.³⁷

Kuigi tundub loogiline pakkuda just neid kaht allikat eeskujuks, osutab keerulisema kaanoni tekkeloole fakt, et pealiskirjadel ei nimetata esimesi budistlikke skulptuure enamasti Buddhaks, vaid bodhisattvaks, ja tavaliselt puuduvad neil ka mitmed hilisemas kaanonis kujutatavad *lakṣaṇa*’d.

Ju-Hyung Rhi esitas 1994. aastal avaldatud artiklis “Bodhisattvast Buddhani” (From Bodhisattva to Buddha) hüpoteesi, et Mathurā esimene ikonograafiatüüp kujutas just nimelt bodhisattvat.

Teaduslikes uurimustes on varaseim Mathurā ikonograafiatüüp tuntuks saanud kui “kaparda figuur” (*kapardin figure*). *Kaparda*- ehk merekarbi-kujulise juuksesõlme järgi andis tüübile nime Lohuizen-de Leeuw.³⁸ Hiljem on mõistet sõltumata soengust kasutatud kõigi Mathurā varajaste, paljastatud parema õlaga skulptuuride tüüpnimena.³⁹

Lohuizen-de Leeuw’ ja mõne teisegi ajaloolase arvates nimetati esimesi budistlikke figuure bodhisattvaks, mis tähistas tegelikult hoopis Buddhat. Kuid varajases budistlikus kaanonis pole ühtegi biograafilist kirjeldust, mis ajaks need terminid segamini. Sanskritikeelne *Mahāvastu*,⁴⁰ *Lalitavistara*,⁴¹ paalikeelne *Nidānakanthā* ja varaseimast perioodist pärit hiinakeelsed tõlked kasutavad mõistet “bodhisattva” enne Gautama virgumist ja mõisteid “Buddha, Tathāgata” ja “Bhagavat” pärast virgumist.⁴² Nii oleks vastuoluline eeldada, et esimesi kujutisi luues tekkis neid mõisteid kasutades segadus või mitmetimõistmine. Kuigi pole täpselt teada, millal bodhisattva mõiste budistide seas kasutusele võeti, on selge, et 1.–2. sajandiks m.a.j, mil

³⁶Mahāpuruṣa — 32 välist tunnust, mis on India õpetustes, eriti budismis ja džainismis omased kas buddhale, tirthankarale või tšakravartinile. Näiteks ümarad käed ja jalad, pikad sõrmed, laiad kannad, kuldne nahavärv, laiad õlad, ilusa kujuga pikk keel, Brahma hääl, ühtlased hambad jm. Vt L. Mäll jt 2006, lk 193.

³⁷D. Snellgrove 1978, lk 48.

³⁸Johanna E. van Lohuizen-de Leeuw. The “Scythian” Period. Leiden: E. J. Brill, 1949.

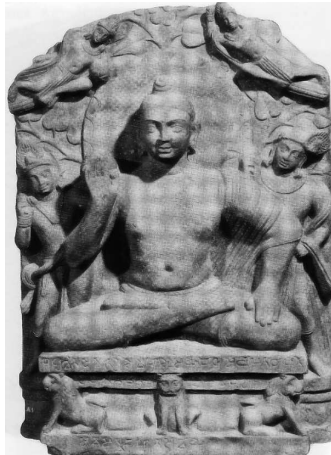
³⁹Vt Ju-Hyung Rhi. From Bodhisattva to Buddha: The Beginning of Iconic Representation in Buddhist Art. — *Artibus Asiae*, Vol 54, 1994, nr 3–4, lk 211, 208.

⁴⁰Koguteos, mis sisaldab Buddha elulugu, lugusid tema endistest eludest bodhisattvana jne. Vt L. Mäll jt 2006, lk 121.

⁴¹Mahajaana suutra, mis jutustab Buddha viimastest eludest enne sündimist ja virgumist. Vt L. Mäll jt 2006, lk 106.

⁴²J. Rhi 1994, lk 208.

terminit hakati kasutama skulptuuride tähistamisel, oli üheselt määratletud ka selle tähendus.⁴³ Vaevalt et esimeste kujude tellijad, kellest enamik olid haritud mungad ja nunnad (näiteks varem mainitud “kolme Pitaka teadja” bhikšu Bala), nii olulisi mõisteid segi ajasid. Seega on loogiline, et varajaste skulptuuride pealiskirjaga “bodhisattva” mõeldi tõesti seda, mida kirjutati.

Pilt nr 6. Bodhisattva skulptuur (Kaṭrā, Mathurā, Kušaani-ajastu, 2. saj algus m.a.j).

Tähistus “bodhisattva” püsis muutumatuna kõigi nn *kaparda*-tüüpi skulptuuride pealiskirjades Kaniška-ajastu 2. aastast kuni 39.aastani,⁴⁴ kuni see ikonograafiatüüp kadus ja skulptuure hakati tähistama sõnaga “Buddha”. Põhjus, miks mitmed ajaloolased⁴⁵ peavad neid skulptuure siiski Buddha kujutavateks, seisneb selles, et neil puuduvad mütoloogiste bodhisattvate figure kaunistavad ehted. Kuid riietus meenutab teiste kaasaegsete bodhisattva-skulptuuride riietust, mitte vinaja reeglites munkadele ette nähtud rõivaid.⁴⁶ Ehete puudumine tähistab Ju-Hyung Rhi arvates üht olulisemat hetke Gautama bodhisattva teel, tema loobumist elust printsina ning askeediks hakkamist.⁴⁷ Üks paremini *kaparda*-stiilis säilinud istuva bodhisattva figuur leiti Katrāst Mathurā lähistel (Pilt nr 6). Kuju istmel asuv

⁴³*Ibid.*, lk 209.

⁴⁴Herbert Härtel. *The Concept of the Kapardin Buddha Type of Mathura*. — *South Asian Archaeology*. Napoli: Instituto Universitario Orientale, Dipartimento di Studi Asiatici, 1983.

⁴⁵Vt S. Huntington 1999, lk 151.

⁴⁶J. Rhi 1994, lk 214.

⁴⁷*Ibid.*, lk 219.

pealiskiri kinnitab, et see skulptuur on pühendatud nunn Amohā-āsī poolt “kõigi olendite hüvanguks ja õnneks”.⁴⁸ Niisugune pühendus on tüüpiline mahajaana ideede austajatele. See põhineb usul, et ühe isiku poolt kogutud pälvimusi (*puṇya*) saab pühendamise abil üle kanda kõikidele olenditele. Pälvimuste kogumine ja nende pühendamine võib olla annetajate ja kunstipatroonide üheks olulisemaks sihiks mahajaana-budismi ajaloos.⁴⁹

Pilt nr. 7. Bodhisattva skulptuur (Ahicchatrā, Mathurā, 2. saj m.a.j).

Skulptuuri vormitüüp kordub sarnasena kõigi *kaparda*-stiilis istuvate figuuride juures (Pilt nr 7) ning olulisemad ikonograafiaelemendid kanduvad edasi ka Kušaanide-järgsesse perioodi. Keskne figuur istub *sinha-aasana*’l, ‘lõvitroonil’ (*siṃhāsana*), jalad *vajraparyāṅkā*-asendis ning parem käsi *abhaya mudrā* ehk julgustavas “ära kardä”-asendis. Skulptuuri keha on sarnaselt teistele *kaparda*-tüüpi figuuridele jõuline ning avatud silmadega nägu suhestub intensiivselt välise maailmaga (erinevalt hilistest n-õ sissepoole vaatava pilguga Buddha figuuridest). Šākjamuni paremal käel olev bodhisattva on Vadžrapāni, tunnuseks paremas käes olev vadžra, vasemal käele jääv figuur on aga bodhisattva Avalokitešvara, kes hoiab tunnuseks paremas käes lootoseõit (*padma*). Vadžrapānit on kujutatud askeediriietuses ning Avalokitešvarat printsina ehete ja turbaniga. Komme kujutada ühte Šākjamunit saatvat figuuri askeedi ja teist kuningliku printsina (*rājakumāra*) sai mahajaana ikonograafias tavaks alates Kušaanide riigi aeg-

⁴⁸S. Huntington 1999, lk 152.

⁴⁹S. Huntington 1999, lk 153.

sest kunstist.⁵⁰ Mõnikord on keeruline tuvastada, kas tegemist on bodhisattvate või veedade jumalate, Indra ja Brahmaga, keda samuti kujutati askeedi ja kuningliku figuurina. Võimalik, et tegemist on teadliku tähenduste kattumisega ning Brahma ja Indra kui keskse figuuri saatjad võisid olla Buddhat saatvate bodhisattvafiguuride prototüüpideks.⁵¹ Figuuride pea taga asub suuremõduline nimbus (*śiraś-cakra*), mille poolkaartega hakitud servad tähistavad leeki või valgust. Coomaraswamy arvates võis nimbuse kui kujundi aluseks India kunstis olla veedade kultuurist pärit tulealtari taga asetatud päikest kujutav kullast ring.⁵² Puuoksad, mis nimbuse tagant paistavad, on ilmselt jäänuk varasemast mitteikoonilise kunsti perioodist.

Nii nagu puu tühja altari või trooni taga esindas varajases kunstis Buddhat (või tema eluga seotud kohti — *autori märkus*) ja jäi sinna ka hilisemas kunstis, kui troon polnud enam tühi, võis ka päikeseratas tulealtari taga sinna jääda ka siis, kui jumalus (või Buddha — *autori märkus*) esimest korda nähtavaks sai.⁵³

Kuigi tegemist on kaudsete tõenditega, viitavad pühenduste tekstid ning kujutatud objekt esimeste Buddha antropomorfsete skulptuuride loomisel mahajaana mõjule.

Siiski ei saa üheselt vastata küsimusele, miks tunti teatud hetkel vajadust kujutada Buddhat antropomorfseks. Olid ju kultusobjektina juba olemas stuupa jm sümbolid. Kuna esimesed, nii hinduistlikud, džainistlikud kui ka budistlikud kesksete religioossete tegelaste skulptuurid loodi ühes ja samas piirkonnas ühel ja samal perioodil, tundub, et tegemist oli üldise suundumusega India kunstis, millele budistliku traditsiooni sees leiti sobivad põhjendused. Eelnimetatud allikatele toetudes võib väita, et peamiselt pävimuste kogumise ja pühendamise nimel loodud esimesed Buddha ja bodhisattva kujud toimisid esmalt austuse objektidena ning Virgunu omaduste visuaalse meenutusena, ja võimalik, et ka kujustamisharjutuste toena, mis aitas harjutuse teostajal jõuda sügavamate teadvuseseisunditeni.

⁵⁰ *Ibid.*, lk 154.

⁵¹ *Ibid.*, lk 155.

⁵² Ananda K. Coomaraswamy 1972, lk 42.

⁵³ *Ibid.*, lk 42.